

1. Podaci o dobru

Lokacija

Objekat „Papirne“ nalazi se u dijelu grada Bilino Polje, u ulici Saliha Cakana Mulalića broj 1. Uvidom na licu mjesta, izvršenim 20. juna 2012. godine i uvidom u dostavljenu kopiju katastrskog plana(6) utvrđeno je da se kompleks nekadašnje Tvornice papira „Papirna“ nalazi na katastarskim česticama br. 848 i 849, k.o. Zenica.

Historijski podaci

Fabriku papira u Zenici osnovao je jedan od tada najvećih austrijskih proizvođača papira Eduard Musil von Mollenbruck.

Nakon što je Eduard Musil dostavio planove za građenje fabrike, 1. septembra 1886. godine potpisan je dogovor o koncesiji između njega i Zemaljske vlade.

Nakon probnog rada, fabrika je zvanično otvorena 25. maja 1889. godine.

2. Opis dobra

Sagledavajući kontekst vremena i prostora u kojem je Fabrika papira pozicionirana, ona je izgrađena „na krajnjem istočnom dijelu prostora koji je izgrađen za vrijeme Austro-Ugarske. Topografski uslovi njenog lociranja su bili: aluvijalna ravan, blizina Rudnika uglja i željezničke pruge, zatim lokalni, poljski put od Željezničke stanice - na rijeku Bosnu, koji već u austrougarskom periodu poprima funkciju glavne ulice novog dijela naselja, šira geografska uslovljenost Fabrike papira leži u centralnom geografskom položaju Zenice, kao i glavnoj željezničkoj pruzi.“(18)

„Konture razvoja austrougarske Zenice, pored prirodnih uslova, bile su određene lociranjem krupnih privrednih, upravnih i saobraćajnih objekata i puteva, koji su bili postavljeni rubno u odnosu na kasabu, i na slobodan prostor za izgradnju, koji se nalazio sjeverno od kasabe. Unutar prostora obilježenog na jugu mahalom Kočeva, na zapadu željezničkom stanicom, Rudnikom i stranama Polja, na sjeveru Željezarom i željezničkom prugom, na istoku Fabrikom papira, selom Bilino Polje, te rijekom Bosnom, na prostoru dimenzija 500 x 1000 m, uglavnom, se razvijala Zenica u austrougarskom periodu.“(19)

Objekat nekadašnje fabrike papira, u dispozicionom smislu, predstavlja složen sklop funkcionalno povezanih prostora. Ako bi se pokušao pronaći simplificirani ekvivalent forme složenog i razrušenog fabričkog prostora, onda on, u tlocrtnom smislu, odgovara **ćiriličnom slovu „П“**, nejednakih krakova.(20)

Složen tlocrtni geometrijski oblik građevine je rezultat tehnološko-proizvodnih zahtjeva fabrike: dovoza, prijema i deponovanja celuloznog drveta, njegove tehnološke obrade u lančanom procesu proizvodnje do finalnog proizvoda – papira, te privremenog skladištenja gotovog proizvoda prije njegove isporuke kupcu.

Trasa sporednog **željezničkog odvojka pruge**(21), kojom su se dostavljale sirovine, potrošni materijal i rezervni dijelovi, a isporučivali gotovi proizvodi, je, iz sjeverozapada ulazila u ekonomsko dvorište, oko kojeg su pozicionirana krila objekta:

- sjeveroistočno krilo (vanjskih gabarita cca /14,10 x 21,70 m/ + 19,35 x /21,70+13,60 m/ + /7,75 x 22,70m/)(22),
- jugoistočno krilo (vanjskih gabarita cca 63,30 x 9,20 m/)(23) 11,20 m,
- jugozapadno krilo (vanjskih gabarita cca 9,20 x 34,0 m).

Ekonomsko dvorište, u tlocrtu, ima oblik latiničnog slova „L“ (dimenzija cca /18,80 x 42,60 m/ + /7,75 x 12,60m/). U dijelu ekonomskog dvorišta postojala su dva kolosjeka, postavljena na međusosovinskom rastojanju od 4,50 m. Osovinsko rastojanje tog bliznog kolosjeka od sjeveroistočnog krila, iznosi cca 5,25 m, a od jugozapadnog krila iznosi cca 13,55 m.

Na krajnjoj sjevernoj strani sjeveroistočnog krila, bila je smještena **kotlovnica**, koja je bila djelomično ukopana za cca 2 metra, u odnosu na ostali dio fabričkog kompleksa. Kotlovnica je bila smještena u prizemnom objektu vanjskih gabarita cca / (14,10 x 21,70 m), „svijetle“ visine prostora od cca 5 m, pokrivena dvostrešnim krovom. Gorivo je u kotlovnici transportovano kosom rampom (nagib rampe cca 18 stepeni, širina rampe cca 2,20 m), pozicioniranom na sjevernoj strani kotlovnice. Objekat je zidan od cigle, a širina zidova iznosi cca 60 cm. Primijenjena je drvena konstrukcija krovišta sa krovim vezačima konstruiranim u kombinaciji jednostruke uspravne vješaljke i dvostruke kose vješaljke. Kao pokrov primijenjen je falcovani crijep, opšavi i oluci od pocinčanog lima.

Tokom kasnijih preinaka prostora, ukopani dio objekta je transformiran u prostore za ostave, a pokrovni prostor je pregrađen i pretvoren u stambeni. Na sjevernoj strani krovišta, uspostavljene su 4 badže pokrivene dvostrešnim krovovima. Originalni položaj rampe (sjeverozapad-jugoistok) je promijenjen: rampa je vjerovatno predstavljala prepreku novouspostavljenoj kolskoj komunikaciji, sjeverno od tvornice, pa je rampa zarotirana za cca 90 stepeni i prislonjena uz obodni zid sjeveroistočnog krila.

Istočno od kotlovnice, na udaljenosti od cca 2,10 m od kotlovnice, pozicioniran je **fabrički dimnjak**. Dimnjak je visinski rasčlanjen na tri dijela: fundament, bazu dimnjaka i tijelo dimnjaka sa kapom. Prema austrougarskom nacrtu, nadzemna visina dimnjaka, do zaštitne korpe, iznosi cca 36 m, dok podzemni dio, fundament, ima dubinu od cca 8 m. Temeljna konstrukcija dimnjaka je izvedena stepenasto, donja osnova ima dimenzije od cca 7,30 x 7,30m, a one superponirane njoj, od dna temelja sve do nivoa terena, se sužavaju i imaju, respektivno, osnovice od 6,70 x 6,70 m, 6,10 x 6,10 m, 5,50 x 5,50 m, 4,90 x 4,90m, sa „skokovima“, respektivno od dna prema koti terena, 1,00 m, 2,00 m, 2,00 m, 2,00 m i 1,00 m.

Postament dimnjaka ima ukupnu visinu od 7 m i rasčlanjen je visinski na četiri dijela: donji dio visine cca 1,40; srednji visine 0,40 m, gornji dio visine cca 5,40 m (osnovice horizontalnog presjeka cca 3,90 x 3,90 m), te završni dio sa arkadnim nizom konzolica koje nose profilirani vijenac postamenta.

Prelaz sa četverougaoone forme postamenta dimnjaka na osmougaoonu formu tijela dimnjaka ostvaren je pomoću četverougaoone zarubljene plitke(24) piramidalne forme.

Dimnjak je zidan od pune opeke, a dimnovodni kanal je kružnog oblika nepromjenjivog dijametara od 140 cm, dok je vanjski plašt dimnjaka osmougaoone forme. Dimnjak, u dijelu iznad postamenta, je izveden sa entazisom, što je postignuto postepenim povećavanjem debljine stijenke dimnjaka: na dnu entazisa, na visini(25) od cca 9,30 m, vanjski dijametar iznosi 3,40 m, dok u vrhu dimnjaka vanjski dijametar iznosi cca 2,00 metra (sužava se odozdo na gore). Tako, na koti postamenta dimnjaka, njegova stijenka ima debljinu od cca 1,25 m, na visini(26) od cca 9,30 m, ima debljinu od cca 1,00 m, dok u vrhu dimnjaka stijenka ima debljinu od cca 50 cm.

U odnosu na projekatom predviđeno, izvedeno je, „in situ“, unekoliko drugačije rješenje završetka dimnjaka, tj. njegove dimnjačke kape. Od vijenca dimnjaka, izvedenog na koti od cca +34,00 m, stijenka dimnjaka se u naredna 2 m visine (do samog vrha dimnjaka) zida na način da se opeke stijenske postepeno stepenasto izmiču prema vani, zadržavajući formu osmougaoonog horizontalnog presjeka.

U **sjeveroistočnom krilu**, južno od kotlovnice, u pravcu istok zapad, izgrađen je trakt prostorija:

- **stojarnica** (Machinen-haus), unutrašnjih gabarita cca 7,50 x 20,50 m, koja se nalazi južno od kotlovnice. Stojarnica je objekat visine prizemne plus dvije spratne etaže, s tim da se unutrašnji prostor (vjerovatno zbog gabarita mašina i pozicije mašinskih instalacija) provlači kroz tri etaže. Osvjetljen preko pet prozora (dimenzija cca 1,30 x 3,80 m) postavljenih u sjevernom zidu stojarnice. Stojarnica je zidana od cigle. Širina zidova u nivou prizemlja iznosi cca 60 cm, a u nivou sprata cca 45 cm. Primijenjena je drvena konstrukcija krovišta sa krovim vezačima rješenim kao jednostruke uspravne vješaljke. Kao pokrov primijenjen je falcovani crijep, nagib krovnih površina iznosi cca 35 stepeni. Opšavi i oluci su izvedeni od pocinčanog lima, a na južnoj plohi krova je mjestimično(27) izveden limeni pokrov. Kao rezultat preinaka, danas je taj prostor podijeljen međuspratnim konstrukcijama na tri etaže, a dvije spratne etaže se koriste kao stambeni prostor.
- Istočno od stojarnice je **pumpno postrojenje** (Pumpenhaus) unutrašnjih gabarita cca 7,50 x 7,50 m. U pumpnom postrojenju, prislonjene u njegovom jugoistočnom uglu, nalazile su se stepenice sa dva stepenišna kraka postavljena pod pravim uglom. Stepenicama se pristupalo po podijumu za obradu drveta(28). Sve što je navedeno za stojarnicu, vrijedi i za pumpno postrojenje, s tim da je ono kasnijim intervencijama na objektu pretvoreno u glavni stepenišni komunikacioni prostor, preko kojeg se pristupa horizontalnim koridorima, na koje su orijentirane sobe, odnosno interpolirane stambene jedinice. Danas je taj dio objekta spratnosti prizemlje + 3 etaže, a pokriven je četverostrešnim drvenim krovom. Kao pokrov, „in situ“ su primijenjene salonit-ploče, što je rezultat neke od kasnijih intervencija.
- Istočno od pumpnog postrojenja bila je **radionica** (Workshalle) unutrašnjih gabarita cca 7,50 x 4,90 m. Sve što je navedeno za stojarnicu, vrijedi i za prostor nekadašnje radionice, koji se danas koristi kao stambeni prostor.

U sjeveroistočnom krilu, južno od stojarnice, pumpnog postrojenja i radionice nalazile su se:

- **prostorija za skladištenje drvene građe** (Holzpulzerei) unutrašnjih gabarita cca 12,00 x 10,05 m. Ovaj dio fabrike bio je prizemni objekat (svijetle visine prostorije od cca 4,50 m), zidan od cigle, a debljina zidova iznosi cca 60 cm. Primijenjena je drvena konstrukcija krovišta sa krovnim vezačima rješenim kao dvostruka uspravna vješaljka. Kao pokrov primijenjen je falcovani crijep, nagib krovnih površina iznosi cca 35 stepeni. Opšavi i oluci su izvedeni od pocinčanog lima. Tokom kasnijih preinaka prizemlje je transformirano u prostore za ostave, a pokrovni prostor je pregrađen i pretvoren u stambeni. Na južnoj strani krovišta, uspostavljene su dvije badže pokrivene dvostrešnim krovovima.
- **štamparija** (maschinensaal) unutrašnjih gabarita cca (20,70 x 14,20 m) + (7,30 x 29,00 m) u prizemlju i na galeriji (na koti + 4,00 m). **Prostorija sa podijumom za obradu drveta** (Podium für Defribreure u Hollander) unutrašnjih gabarita cca (6,20 x 8,50 m) + (7,30 x 29,00 m). Rješenje stropne konstrukcije galerije, trebalo je biti ponuđeno u posebnom projektu.(29)

Štamparija i prostorija sa podijumom za obradu drveta bile su pokrivene jedinstvenim krovstropom koje je bilo riješeno kao dva spojena dvostrešna krovišta raspona 2 x 10,75 m (sa zajedničkom uvalom) postavljena u pravcu sjever-jug. Zanimljivo je i konstruktivno rješenje ovog jedinstvenog prostora: krovne konstrukcije dvojnih - spojenih krovišta bile su oslonjene na zajedničke vezne grede dužine cca 21,50 m, koje su u sredinama svojih raspona bile oslonjene na stubove (sa sedlima) visine cca 7,14 m. Ovi stubovi su bili postavljeni na međurazmacima veznih greda (cca 4,16 m), a u dispozicionom smislu, tačno ispod pozicije krovnog grebena. Problem odvodnje je, zbog dugačke uvale krova (dužina uvale je iznosila cca 29 m), bio riješen na način da je voda bila evakuirana kroz šuplja jezgra stupova, što ukazuje da su oni morali biti napravljeni kao cjevasti čelični profili kvadratičnog presjeka.

Tokom kasnijih preinaka prizemlje ovog prostora je danas pregrađeno, a pregrađene prostorije se koriste kao različiti poslovni prostori. Preinakama je i pokrovni prostor pregrađen i pretvoren u stambeni, tj. interpolirane su stambene jedinice. Zbog potreba za osvjetljenjem velikog broja interpoliranih stambenih jedinica i soba, napravljena su dva vertikalna okna tj. zračna prostora (idu od kote terena svom visinom objekta).

Na istočnoj strani krovišta, uspostavljeno je šest badža pokrivenih dvostrešnim krovovima, a na zapadnoj dvije takve badže.

U jugoistočnom krilu (vanjskih gabarita cca 63,30 x 9,20/(30) 11,20m), nalazile su se:

- na istočnoj strani krila, u njegovom prizemlju, **ured** (kancelarije) unutrašnjih gabarita cca 7,00 x 7,70 m i **ostava** (magazin) unutrašnjih gabarita cca 6,00 x 7,70 m.
- iznad ureda i ostave, **prostorija za pripremu ljepila** (Lein-Kuche) unutrašnjih gabarita cca 8,00 x 13,90 m.
- na zapadnoj strani krila, u njegovom prizemlju, **prostor sa mašinama za papir** (Papier-Maschine), unutrašnjih gabarita cca (12,00 x 10,00 m) + (28,00 x 8,00 m).

Ono što je karakteristično za ovaj dio jugoistočnog krila, jeste da su tavanice iznad prizemnih prostorija bile izvedene od tzv. Henebik konstrukcije: primarni nosači su bili napravljeni od NPI čeličnih nosača, dok su, kao sekundarna konstrukcija, bili primijenjeni plitki(31) lukovi zidani od opeke, čije pete luka su bile oslonjene na NPI nosače postavljene na međurazmake od cca 1,92 m (u istočnoj strani krila), odnosno cca 2,10 m (u zapadnoj strani krila). Ovakve vrste međuspratnih konstrukcija u objektima, podignutim u austrougarskom periodu, su se uvijek primjenjivale kod prostorija koje su bile opterećene velikom težinom. Kako je ovo krilo bilo originalne spratnosti prizemlje+potkrovlje, možemo izvući sasvim pouzdan zaključak da su potkrovnih prostora jugoistočnog krila bili korišteni kao prostori za skladištenje.

Tokom kasnijih preinaka prizemlje ovog prostora je danas pregrađeno, a pregrađene prostorije se koriste kao različiti poslovni prostori (kancelarije, pivnica, prodajni salon namještaja, i sl.). Preinakama je i pokrovni prostor pregrađen i pretvoren u stambeni, tj. interpolirane su stambene jedinice. Na južnoj strani krovišta, uspostavljeno je šest badža pokrivenih dvostrešnim krovovima.

U jugozapadnom krilu (vanjskih gabarita cca 9,20 x 34,0 m), nalazile su se:

- na sjevernoj strani krila, u njegovom prizemlju, **dva ureda** (Kanzlei), unutrašnjih gabarita cca 3,00 x 8,00 m i 6,00 x 8,00 m.
- u središnjem dijelu krila, u njegovom prizemlju, **sala za papir** (Papier-Saal), unutrašnjih gabarita cca 23,80 x 8,00 m.

Ovo krilo fabrike je prizemni objekat (svijetle visine prostorije od cca 4,50 m), zidan od cigle, a debljina zidova iznosi cca 60 cm. Primijenjena je drvena konstrukcija krovišta sa krovnim vezačima rješenim kao dvostruka uspravna vješaljka. Kao pokrov primijenjen je falcovani crijep, nagib krovnih površina iznosi cca 35 stepeni. Opšavi i oluci su izvedeni od pocinčanog lima.

Danas prostor nekadašnje sale za papir koristi Rukometni klub „Čelik“ kao sportsku dvoranu, a u njemu djeluje i jedno kulturno-umjetničko društvo. Potkrovlje na južnom uglu ovoga krila je izmjenjeno nadzidivanjem spratne etaže u kojoj se nalaze tri manje stambene jedinice. Ovaj nadzidani dio krila je pokriven četvervodnim krovstropom, a kao pokrov je upotrijebljen falcovani crijep.

U sastavu fabričkog kompleksa, zapadno od jugozapadnog krila, na k.č. br. 859, k.o. Zenica nalazi se i rukometno igralište sa tribinama, koje je, u posjedovnom smislu, sastavni dio nekadašnje „Papirne“.

Na prizemnom zidu jugoistočne fasade, postavljena je kamena ploča sa uklesanim tekstom:
ISPRED OVE ZGRADE, 14. MAJA 1906.

*GODINE, PRVI PUT KRENULI SU UJEDINJENI
RADNICI ZENIČKIH PREDUZEĆA DA SE ORGA-
NIZOVANIM DEMONSTRACIJAMA I ŠTRAJKOM
IZBORE ZA BOLJE RADNE USLOVE.*

Tvornica papira u Zenici je motivirala Aliju Isakovića(32) da 1975. napiše dramu „Papirna“, prema čijem tekstu je TV Sarajevo, 1978. godine uradila istoimenu tv-dramu.(33)

3. Dosadašnja zakonska zaštita

Zavod za zaštitu spomenika u sastavu Federalnog ministarstva kulture i sporta Komisiji je dostavio obavještenje(34) da je Tvornicu papira „Papirna“ u Zenici evidentirao Zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa BiH pod nazivom Zgrada „Papirna“ sa dimnjakom u ulici Branka Veseljaka u Zenici.

4. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi i intervencije na objektu

U postupku prikupljanja dokumentacije, koji je prethodio izradi proglašenja ovoga dobra nacionalnim spomenikom BiH, nije se došlo do raspoloživih podataka o provođenju konzervatorsko-restauratorskih radova.

Kada se uporede austrougarski crteži fabrike papira iz 1888., kao i vanjski izgled fabrike (prikazan na austrougarskoj razglednici sa motivom fabrike, snimljenim sa istočne strane), sa današnjim stanjem fabrike, istovremeno imajući u vidu historijske podatke o čestim promjenama vlasništva nad zgradama fabričkog kompleksa, kao i mijenjanjima namjene prostora unutar kompleksa, može se uočiti priličan broj promjena koje se odnose na vanjske gabarite objekta, ali i forme volumena objekta.

U objektu vrlo kompleksne strukture, sa više različitih ulaza i stepeništa, danas se u nivou prizemlja nalaze poslovni prostori (osam poslovnih prostora), a na spratovima i u potkrovlju ukupno 46 stambenih jedinica.

O navedenim promjenama je detaljno pisano u tački 2 Obrazloženja Odluke (Opisu dobra).

U saradnji sa podnosiocem peticije – Muzejom grada Zenice, dipl.ing.arh. Bernard Bosjančić je 2012. uradio varijantno rješenje moguće revitalizacije kompleksa sa adaptacijom radi uvođenja novih sadržaja sa prikazom rekonstrukcije Fasada i trodimenzionalnim prikazom Papirne. U ovoj fazi (izrada naredne faza je u toku), autor rješenja nije se pozabavio rekonstrukcijom, odnosno revitalizacijom i interpolacijom organsko-strukturalnog sadržaja, nego samo vanjskog izgleda fabričkog kompleksa.

Predviđena je i revitalizacija funkcije objekta i interpolacija novih sadržaja: muzejskog depoa, ateljea, omladinskih hostela, i slično.

5. Sadašnje stanje dobra

Osim dijela objekta u kojem se danas nalazi sportska dvorana, a koji je održavan, svi preostali dijelovi objekta se generalno nalaze u stanju zapuštenosti.

Zbog različitih i neplanskih pregradnji, koje su rezultat nestručnih *ad-hoc* rješenja, u objektu se veoma teško orijentirati.

Ipak, pažljivom analizom postojeće originalne dokumentacije i postojećeg stanja objekta, moguće je izvršiti rekonstrukciju originalnog izgleda objekta.(35)

Nakon zemljotresa koji je zahvatio Zenicu 27/28. i 30. jula 2012. godine, aktualiziran je i problem ugrožene stabilnosti i nosivosti dimnjaka Tvornice papira „Papirna“ u Zenici, tj. pukotina i oštećenja prouzrokovanih zemljotresom. Komisiju za očuvanje nacionalnih spomenika, zbog ovog problema, kontaktile su općinske strukture grada Zenice i Komisiji su dostavljeni Izvještaj staričara o stanju dimnjaka(36), kao i rješenje o uklanjanju dimnjaka.(37)

U Izvještaju staričara o dimnjaku „Papirne“, navodi se sljedeće: „... Dimnjak je izgrađen prije cca 120 godina i kao takav predstavlja, ili se mora svrstati u red povijesnih objekata i zbog toga treba uzeti u obzir i načelo očuvanja povjesne vrijednosti graditeljskog naslijeđa.

Građevina je i prije ovih u zadnje vrijeme učestalih potresa, bila u trošnom i ruiniranom stanju i zasluživala je mjere sanacije. Trenutno, na objektu su prisutne mnogobrojne pukotine lako uočljive, kako u donjem dijelu koji je formiran kao kvadar visine 6 m, tako i na preostalom dijelu stijenke dimnjaka prema vrhu. Na visini cca 10-12 m od vrha dimnjaka, primijećena je poprečna pukotina, koja se proteže po cijelom obimu dimnjaka, što ukazuje na veliku opasnost od mogućeg rušenja. Također vizuelno su vidljive promjene na vertikalnoj geometriji dimnjaka, što ukazuje na to da je došlo do promjene vertikalnih gabarita. Nosivost i stabilnost dimnjaka su zasigurno ugrožene i vrlo lako se može desiti da usljed pojave novih potresa ili jačeg dejstva vjetrova dođe do njegovog totalnog urušavanja.

Svakako treba imati u vidu činjenicu da u neposrednoj blizini dimnjaka nalaze se stambeni objekti i da ovakvo stanje dimnjaka, trenutno predstavlja veliku opasnost po živote ovih ljudi, kao i opasnost po okolne objekte. "